

G. van der Plaat, *Eendracht als opdracht. Lieuwe van Aitzema's bijdrage aan het publieke debat in de zeventiende-eeuwse Republiek* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2003; Hilversum: Verloren, 2003, 264 blz., € 25,-, ISBN 90 6550 759 0).

'Reeds bij een eerste kennismaking met het onderwerp Aitzema valt het op, dat het aantal studies over Aitzema beslist omgekeerd evenredig is met de grote hoeveelheid literatuur die uit zijn werken put en op zijn arbeid steunt, of, om het korter en misschien wat scherper te zeggen, er is aanzienlijk minder over Aitzema geschreven dan er uit zijn werken is overgeschreven. Het is toch wel merkwaardig dat over de man zonder wie wij slechts een zeer onvolledig beeld van onze gouden eeuw zouden hebben, nog geen enkele monografie is verschenen.'

Dat waren de eerste woorden van de kandidaatsscriptie die ik in 1959 schreef over Lieuwe van Aitzema en het godsdienstig leven van zijn tijd. De scriptie had tot een biografie moeten uitgroeien, maar een andere bekende Nederlander uit zijn tijd schoof Aitzema aan de kant. De scriptie werd samengevat in een artikel. Twee hoogleraren besteedden eind jaren zestig nog gepaste aandacht aan de Friese diplomaat-historicus, Poelhekke in Nijmegen en Waterbolk in Groningen. Daar had de laatste een werkgroep studenten om zich heen verzameld en die publiceerden in 1970 de resultaten van hun Aitzema-onderzoek in het boek *Proeven van Lieuwe van Aitzema*.

En toen werd het weer stil op het Aitzemafront, maar nu, 35 jaar nadat de Groningse studenten actief waren, heeft een van hen een boek over Aitzema gebracht dat voorlopig een standaardwerk zal blijken te zijn. Het is geen biografie geworden, maar een studie over Aitzema's politieke ideeën, over zijn bijdrage aan het publieke debat in zijn tijd. Lange jaren heeft de auteur zich verdiept in het werk van Aitzema, en de resultaten van haar graafwerk zijn nu neergelegd in een negental thematische hoofdstukken. Na de beschrijving van Aitzema's plaats in de vroegmoderne geschiedschrijving en zijn werk als diplomaat komen de volgende onderwerpen aan de orde: de Vrede van Munster, de Eerste Engelse Oorlog, Staten en stadhouders, het stadhouderschap midden zeventiende eeuw, de beste staatsvorm, en kerk, staat en tolerantie. Een samenvattend hoofdstuk sluit het boek af.

De historicus Fruin zette in 1864 met een artikel voor vele jaren de toon voor de beoordeling van Aitzema. Tijdens de Eerste Engelse Oorlog was de Friese diplomaat een van de anonieme correspondenten van de Engelse minister John Thurloe. Volgens Fruin was Aitzema dus een landverrader, die de vijand van het lieve vaderland de meest geheime documenten toespeelde. Met dit valse geschiedbeeld wordt nu eindelijk definitief afgerekend. Er was in Aitzema's tijd namelijk geen Nederlands vaderland. De provincies hadden allemaal andere en vaak tegenstrijdige belangen bij oorlog en vrede. Aitzema moest bovendien allereerst de grote belangen verdedigen van de Hanzesteden die hij in Den Haag vertegenwoordigde. Zo bezien krijgt zijn briefwisseling met Thurloe wel een heel ander karakter dan Fruin daaraan meende te moeten geven.

Voor Fruin bleef Aitzema zeker een waarheidlievend auteur, op wie je kon bouwen, maar hij was, behalve een landverrader, ook een man behept met een cynische kijk op het leven. Maar was het wel cynisme waarmee Aitzema de wereld om zich heen bekeek en beschreef? Geyl heeft destijds die vraag gesteld, en hij kwam tot de conclusie dat Aitzema's raakheid van oordeel en pittige formuleringen terug te voeren zijn op een kijk op het leven die in feite een vorm van wijsheid was. Toegegeven, Aitzema's kijk op mensen en wereld is aan de sombere kant. Bij herhaling prikt hij door de schone schijn heen en ontmaskert hij zogenaamde idealen en fabels. Als een refrein lezen we dan steeds: haast alles kan worden teruggevoerd op honger naar

macht en eigenliefde, en mensen gebruiken graag mooie woorden, maar doen zelf wat ze in anderen veroordelen.

Voor Aitzema kwam de eendracht van het land op de allereerste plaats. Daaraan moest alle politiek en religieus handelen worden getoetst. Zelf accepteerde hij geen enkel politiek of religieus etiket. Hij pleitte voor een zo ruim mogelijke publieke kerk. De kerk van de eerste eeuwen, met bijbel en apostolische geloofsbelijdenis, die gaf alles wat een christenmens nodig heeft, en wie daaraan vasthield moest volledig aanvaard worden als medegelovige. Alles wat daar later aan werd toegevoegd bracht alleen maar onrust en kerkstrijd. De Reformatie was dan ook een ramp. En wat de regeringsvorm betreft gaf Aitzema de voorkeur aan een stadhouderlijk bewind. Het veelhoofdige staatse bewind bracht tweedracht en corruptie, en ondanks de beleden democratische idealen werd men geregeerd door een kleine vooral zichzelf begunstigende elite, die precies deed wat men de prinsgezinden verweet.

Ook na Fruin is Aitzema's werk steeds als historische bron gebruikt. De daar aanwezige beeldvorming staat echter haaks op het geïdealiseerde beeld van de zeventiende eeuw, gekoesterd in onze nationalistische geschiedschrijving en in de historiografie van de Reformatie ten onzent. Onze Gouden Eeuw echter, aldus Aitzema, was geen tijd van strijd om ware vrijheid en ware godsdienst, maar een periode van rampzalige ruzies om de macht. Van der Plaat laat zien hoe er in de loop van de tijd is gedacht over die ideeën van Aitzema, en gaat daarover met collegae in discussie. Vanuit de moderne literatuur toont zij bovendien overtuigend aan, dat Aitzema's ideeën ook leefden bij veel van zijn tijdgenoten. Haar eindconclusie luidt dan ook: Aitzema schenkt ons niet alleen belangwekkend en betrouwbaar historisch materiaal, maar ook verhelderende inzichten voor een beter verstaan van onze Gouden Eeuw.

Van der Plaat schrijft in een rustige, weloverwogen betoogtrant. Hier en daar zouden wat minder herhalingen wel gewenst zijn. Een enkele keer is wat er staat ook niet helemaal duidelijk door het weglaten van toch onmisbare komma's. Het boek geeft verder tussen de beschouwingen door veel biografische gegevens over Aitzema, maar ik mis toch een beknopt 'curriculum vitae' aan het begin van het boek. In de literatuuropgave mis ik ook een aantal oudere publicaties die tot het standaardpakket Aitzemastudies gerekend moeten worden, zoals de beschrijving van het Aitzema-archief van Lasonder uit 1916.

We hebben nu eindelijk een eerste wetenschappelijke monografie over de omstrede Friese diplomaat-historicus, en natuurlijk zou je daarin graag zoveel mogelijk informatie opgenomen willen zien. Maar ook met de beperkingen die de auteur zich heeft opgelegd is er nu een belangwekkend standaardwerk beschikbaar. Laten we daar dankbaar voor zijn, maar wel blijven hopen dat het Aitzema-onderzoek een even goed vervolg zal krijgen.

C. S. M. Rademaker

H. B. van der Weel, *'In die kunst en wetenschap gebruyckt.'* Gerrit Claeszoen Clinck (1646-1693), meester kunstschilder van Delft en koopman in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie (Hilversum: Verloren, 2002, 224 blz., €19,-, ISBN 90 6550 721 3).

De onderhavige studie is in feite het levensverhaal van Gerrit Claeszoen Clinck en zijn gezin. Clinck had een opleiding genoten als kunstschilder maar zou uiteindelijk carrière maken in Azië in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Dat laatstgenoemde deel van zijn leven vormt verreweg het hoofdbestanddeel van het boek en is mede gebaseerd op de dagregisters die Gerrit Clinck in Azië zelf bijhield en die als deel II in transcriptie zijn opgenomen. Clincks'